

LUND UNIVERSITY

Stora Köpinge kyrka

Wienberg, Jes

1990

Document Version:
Annan version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Wienberg, J. (1990). *Stora Köpinge kyrka*. [Publisher information missing].

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Stora Köpinge kyrka

(april 1990)

Av Jes Wienberg

Inledning

Stora Köpinge har med utgångspunkt i ortnamnet "köpinge" tolkats som en vikingatida eller tidig medeltida plats för storbondehandel i likhet med andra "köpinge"-platser i Skåne nära havet och ofta vid segelbara åar och senare köpstäder. Köpingsplatsen skulle således ha blivit avlöst av den närliggande 1200-tals staden Ystad, vilket kommer till uttryck i den ofullbordade ombyggnaden av den romanska kyrka i Stora Köpinge (1).

Senast har dessa handelsplatser tolkats som ärkebiskopens i konkurrens med kungens 1100-talsstäder, i en tid då kungamakten var svag. När besittningsförhållandena kan klarläggas, in på 1500-talet, tillhörde lokaliteterna nämligen ärkebiskopen (2).

I ett område med höga fosfatvärden väster om Nybroån, tidigare "Kjöpinge Å" och c:a 700 m söder om Stora Köpinge kyrka har det på senare år framgrävt en bebyggelse med grophus och en gravplats, där skelettgravarna är orienterade öst-väst och har gravgåvor. Platsen har daterats till vikingatid/tidig medeltid och har tolkats som en handelsplats (3). Det finns dock inget i materialet, som hittills har framlagts, som motsäger, att fynden endast representerar en "normal" by med en sen hednisk gravplats. Sådana närliggande föregångare till medeltidens byar är nu kända i hela Sydskandinavien.

Stora Köpinge kyrka ligger i socknens nordliga del på en svag kulle c:a 200 m från Nybroån nu i byns östliga utkant. Kyrkan låg tidigare i byns nordöstliga utkant tätt intill två större gårdar, varav den norra var prästgården (4).

En runsten från sen vikingatid med inskriften "Vrest och Nøk och Kruse reste denne sten efter deras fälle Abe (eller Ebbe), en välbyrdig dräng" upptäcktes omkring 1627 under den östra ingången till kyrkogården, och är nu efter flera flyttningar åter uppställd där (5).

Stora Köpinge kyrka nämns första gången 1322, då ärkebiskop Asger av Lund annekterade och förenade sockenkyrkan i "Køpinghe", till vilken han hade den fulla patronatsrätten, med kanniken Tyge Hemmingsens prebende "Hjortshög". Själasorgen med ett rimligt underhåll förbehölls dock den residerande vikarien (6). Samma kanik testamentade 1338 till kyrkan i "Køpingh" en skilling grot, till prästen en halv skilling och kyrkotjänaren två öre i skånska pengar och nämner här, att han hade köpt en gård i Köpinge i Ingelstads härad (7). Det torde därmed vara klart, att nämnda "Køpingh" är Stora Köpinge i Ingelstads härad, sedan 1891 i Herrestads härad, och inte en av Skånes andra kyrkobyar med samma namn.

Prästen Oluf uppträder 1348 som vittne i en sak om Lilla Köpinge. Här finns således åter vittnesbörd om en präst vid Stora Köpinge kyrka (8). 1397 och 1398

omtalas två kvarnar i "Magleköbing" socken (9). Och sockenprästen Hans i "Kiöpinge" beseglar 1477 ett brev (10).

Stora Köpinge kyrka hänförs i Landeboken från 1569 till dekanämbetet, och betalade därför inte något cathedraticum. Socknen hade 60 tiondgivare samt 8 fästor, och kyrkan mottog 8 mark i offer. Stora Köpinge var då huvudsocken och Tosterup annexsocken (11).

Kyrkan har genom stora delar av medeltiden och in i nyare tid varit inkorporerad med Lunds domkapitel. På predikstolen från 1597 nämns således dekanen Kristiern Nielsen, som då var kyrkans patronus. Ärkesätet var socknens största jordägare under senmedeltiden med ett antal gårdar i det såkallade "Köpinge" län, senare "Lundagårds" län, och en huvudgård i själva kyrkbyn. Också domkapitlet har haft ett par gårdar i kyrkbyn (12).

I den nuvarande Stora Köpinge kyrka ingår murverk från vitt skilda perioder, som avspeglar byggnadens komplicerade utveckling. Sidomurarna i långhusets mittersta del är de enda synliga resterna av den första romanska kyrkan på platsen från 1100-talet. De utgjorde nord- och sydmuren i den östligaste delen av det romanska långhuset. Fundamentet till ett smalare kor möjligtvis med rak avslutning har påvisats vid en utgrävning 1969 (fas 1). Ett smalt romanskt västtorn, som antagligen var en senare tillbyggnad, är känd från äldre beskrivningar och ritningar (fas 2a).

Absid, kor och den östligaste travén i långhuset, som är bredare än de övriga, så att det nästan bildas ett tvärskepp, tillhör en senromansk ombyggnad från 1200-talets slut. Den äldre kyrkan skulle ha avlösts av en ny och betydligt större kyrka, men denna ombyggnad fullföljdes aldrig (fas 2b).

Koret och långhusets välvdes kanske under 1300-talets första hälft. Ett nu försvunnet vapenhus med ett samtidigt valv vid kyrkans sydsida var också gotiskt, men den närmare dateringen är osäker (fas 3).

Det romanska tornet fick omkring 1630 en hög spira. Ett försvunnet vapenhus med platt tak vid kyrkans nordsida, som omtalas 1674, kan vara från renässansen, men kan också vara gotiskt i likhet med det bättre kända vapenhuset i söder. En sakristia uppfördes vid absidens nordsida och kor 1729 (fas 4), och ett tvärskepp, en nykyrka, med två samtidiga valv tillfogades vid långhusets nordsida 1768 (fas 5). En strävpelare av okänd ålder vid tornets sydvästhörn avlägsnades 1839. En motsvarande strävpelare vid tornets nordvästhörn kan ha försvunnit omkring samma tid, och innan 1800-talets mitt var vapenhuset i norr försvunnet. Åren 1860-61 revs vapenhuset i söder, och den västligaste travén i långhuset samt tornet förnyades från grunden (fas 6). Slutligen genomgick kyrkan en hård restaurering 1900, då valvet i långhusets östligaste travé återuppbyggdes efter ett ras (fas 7). En värmekällare inrättades under nykyrkan 1931.

Höggotiska kalkmålningar från ca 1325-50 tillhörande den s k Snårestadsgruppen avtäcktes 1884 och 1892 i absid, kor och långhus. De blev hårt restaurerade och kompletterade 1900, rengjorda 1936 och återrestaurerade 1968-69 samtidigt med en arkeologisk undersökning inne i kyrkan. Dessa kalkmålningar är en viktig utgångspunkt för dateringen av valvslagningen.

En dopfont och en piscina, båda romanska från 1100-talet, är bevarade. Ett s k

gyllene altare har kanske också stått i kyrkan(?). Vidare finns ett rikt inventarium särskilt från renässansen.

De arkeologiska undersökningar

Rester efter 4 romanska gravar undersöktes omedelbart norr om kyrkan 1929 och 1931. Grav I påträffades 1929 i vinkeln mellan nykyrkan och långhusets västligaste travé. Graven var förstörd, men hade ursprungligen bestått av en trapetsoid kista av klivna kalkstenshällar, c:a 5-8 cm tjocka, fastmurade med kalkbruk. Skelettet kunde inte könsbestämmas, och när undersökningen gjordes var endast delar av lårbenen och det högra underbenet bevarade. Hela väst ändan, delar av sydsidan och ett eventuellt lock var då också borta (13).

Vid utgrävningen för en värmekällare i nykyrkan 1931 påträffades rester efter två gravar med stensatta huvudrum, grav II och III i rapporten. Vid huvudena hade lagts tre respektive två klivna kalkstenshällar som stöd, medan resten av skeletten endast hade lagts i smala nedgrävningar formade efter kroppen. I båda gravarna låg män med händerna på bäckenpartiet. Mellan nykyrkan och sakristian påträffades vid samma tillfälle kalkstenshällar på samma djup som dessa gravar, av vilka tre kunde sättas ihop till ett gravlock c:a 140 cm långt och c:a 65 cm brett, kallad grav IV i rapporten (14).

En arkeologisk undersökning utfördes i Stora Köpinge kyrka 1969 med anledning av en restaurering (15). De översta c:a 30 cm av golvlagen sållades, då ett äldre trägolv skulle utbytas mot ett gjutet betonggolv. Egentliga arkeologiska utgrävningar företogs endast i 4 mindre områden - i koret, mittgången, i långhusets östliga del och söder om mittgången. Avsikten var här att se, om stenkyrkan hade haft en föregångare av trä, och att fastlägga byggnadens utveckling, särskilt tidsförloppet mellan det smala långhuset i väster och kyrkans östdel.

Det kunde konstateras, att kyrkan var uppförd på ett boplatlager med keramik från yngre stenålder, antagligen tillhörande trattbägarkulturen (16). Däremot fanns inga spår efter en äldre träkyrka på platsen, varken i form av stolphål, golvlager eller gravar äldre än stenkyrkan (17).

Grundmurar till ett äldre kor avtäcktes i östra delen av det nuvarande långhuset. De bestod av kraftiga kallmurade gråstenar. Huvuddelen av grundmuren till korets sydsida var bevarad och avtäcktes med sin anslutning i väster till långhuset. Liksom delar av sträckmuren under en första triumfbåge och hörnet i sydost med början till en tvärmur. Vidare fanns grundstenar från korets nordöstra hörn, medan området för dess avslutning i öster var störd av två gravkammare från 1600-talet. Öst avslutningen, som har varit utanför den senare triumfbågen, kan med utgångspunkt i de kända spåren helt hypotetiskt rekonstrueras med en rak altavägg. Ett hål efter en byggnadsställning påträffades. Gravkamrarna hade iövrigt förstört eventuella golvlager.

Rester hittades också efter 4 romanska gravar med kistor av kalkstenshällar, av vilka minst två hade smala huvudrum. En av gravarna låg in under grundmuren

(fundamentet) till det senromanska koret och kan således vara äldre än detta. Gravarna tycks vara samtidiga med den första romanska stenkyrkan, och det finns inget, som antyder, att de skulle vara äldre (18).

Den senromanska triumfbågsmuren vilar på fundamentet till det äldre koret. Det är därför knappast troligt, att detta kor blev stående under hela ombyggnaden, som kanske kunde förväntas. Den äldsta stenkyrkan uppfördes på en mindre höjd, där terrängen faller mot öster. Den senromanska ombyggnaden betydde således en utjämning av byggnadsplatsen, som kan ha förstört äldre golvlagre.

Ett golv grävdes fram i långhusets sydsida omedelbart över boplatslagret. Det bestod av en tät stenpackning med ett tillsynes samtidigt lager av utjämnande kalkbruk. Golvet är knappast kyrkans äldsta eller från den senromanska ombyggnaden. Fyndet av ett mynt från Magnus Erikssons tid 1332-60 i kalkbrukslagret tyder snarare på ett samband med den höggotiska valvslagningen. Ett ställningshål, som bör knytas till denna, påträffades i samma område.

I koret och långhusets östliga del fanns som nämnts två gravkammare från 1600-talet, som bara delvis undersöktes. De var murade av tuktad gråsten med enstaka tegelsten och insidan hade utjämnats med kalkputs. Vid överdelen av gravarna fanns tre tillhörande gravstenar, som nu finns i det nya golvet. Vid korbäggan i söder avtäcktes delar av ett samtidigt golv av kalkstenshällar och tegelsten.

Fyndet från utgrävningen är förutom den sparsamma keramiken från yngre stenålder också enstaka keramikskärvar från vikingatiden fram till senmedeltiden, klart fönsterglas, puts med kalkmålningar och fragment av kritpipor. Bemärkas kan en rund sigillstamp av brons med ett bomärke och en inskrift i minuskler, som hittills inte har blivit tydd. Stampen har förmodligen tillhört en borgare, som begravts i kyrkan.

Vid sällningen och utgrävningarna fann man inte mindre än 67 mynt, mest småmynt som 1 penning, 1 skilling, 1 öre eller ännu mindre. Mynten fördelar sig med 21 danska från Erik Menved (1286-1319) till Fredrik III 1655, 2 norska från samme Fredrik III 1649 och 1655, 7 svenska från c:a 1332-60, då Magnus Eriksson hade herreväldet över Skåne, vidare 19 svenska från Kristina 1633 till Karl XIV Johan 1830, 14 tyska mynt från 13-1400-tal från Mecklenburg, Pommern och Tyska Orden samt 4 obestämbara (19).

Dessa mynt speglar tydligt Skånes skiftande tillhörighet och en lokal myntcirkulation, där de minsta mynten användes som offer och betalning vid olika handlingar. Ett obetydligt antal av denna "sakrala myntcirkulation" har då hamnat på golvet genom att de tappats och tillfälligheter. Det varierande antal mynt från olika perioder just i denna kyrka bör nog tolkas inte blott som ett uttryck för den lokala myntekonomin, men i lika mycket som ett uttryck för skiftande kyrkliga seder och golvets kvalitet. Tappade mynt återfinns lättare på ett nytt golv än på ett gammalt trägolv med stora springor!

Kyrkan före 1300

Dateringen av de romanska byggnadsdelar är omdiskuterad. Är kyrkans västliga del äldst och östdelens absid, kor och långhusets första travé ett resultat av en romansk ombyggnad, som aldrig fullföljdes, som Erik Lundberg har hävdad i "Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400" (1940) (20)? Eller är det precis tvärtom, således att absiden, kor och långhusets första travé är äldst och långhuset en senare tillbyggnad, som Gunnar Anshelm har hävdad i sin kyrkokatalog i "Lunds stift i ord och bild" (1947) (21)?

Det kan emellertid inte längre vara något tvivel om riktigheten i Lundbergs tolkning! Grundmurarna, som grävts fram i långhusets östliga del 1969, kan endast tolkas som resterna efter ett äldre kor, som har stått tillsammans med delar av det nuvarande smala långhuset. Ovan valven är murverket synligt. Det kan här ses på den likartade användningen av kalksten och rester av en ursprunglig kalkputs, att absid, kor och den bredare delen av långhuset är uppfört ungefär samtidigt (22). Koret med absiden kan alltså inte ha stått som en självständig byggnadsdel. Vidare visare triumfbågens placering över grundmurarna och användandet av tegel i kyrkans östliga del, att denna är den yngsta (23).

Den första romanska stenkyrkan bestod af ett kor, möjligen med rak altärvägg i öster och ett bredare långhus. Koret påvisades vid utgrävningen 1969 i öständan av det nuvarande långhuset. Av det ursprungliga långhuset finns endast sidomurarna i norr och söder i den mittersta delen av långhuset bevarade.

Koret mätte i nord-syd (mätt från fundamentet) c:a 6,1 m och var c:a 5,0 m lång. Det stående murverket kan då ha mätt c:a 5 x 6 m. Höjden är okänd. Fundamentets bredd var c:a 1,25 m, medan det stående murverkets tjocklek är okänt. Endast korets sydmur och hörnet i nordost kan användas för en rekonstruktion. Början av en sträckmur var synlig i öster, men avslutningen med en rak altärvägg förblir endast en rimlig hypotes. Anslutningen av den norra kormuren till långhuset och triumfbågens storlek är helt okänd. Påfallande är dock korets skeva placering i förhållande till långhuset, som ger anledning till misstanke om två byggnadsfaser i denna äldsta stenkyrka.

Det ursprungliga långhuset var c:a 11,2 m långt och c:a 8,0 m brett. Långhuset var således cirka två gånger så långt som koret. Murhöjden är c:a 5,8 m och murtjockleken i sidomurarna 92-95 cm. Materialet i det äldsta långhuset är nu endast synligt över valvet. Det består av Köpingsandsten och kalktuff i c:a 10-25 cm höga skift (24). Långhuset har en markerad sockel och en sekundär gesims med två falser.

Den ursprungliga sydportalen är känd genom en uppmätning av grundplanen 1858 före ombyggnaden (25). Här antyds en portal c:a 1 m bred utan dörranslag och med två yttre språng. Portalen har satts påfallande långt mot väster i långhusets sydmur. I övrigt är portalens utformning okänd, och eventuella rester försvann vid ombyggnaden 1860-61. Upplýsningen 1674 om ett vapenhus vid kyrkans nordsida indikerar, att långhuset har haft en motsvarande portal i norr. Ett ursprungligt fönster syns i långhusets sydmur över valvet, som nästan täcker det. Fönstret har sneda smygar med omfattning i sandsten och är nu igenmurat. Dess funktion upphörde alltså senast vid valvslagningen.

Varken det ursprungliga golvet, altärbordet eller takkonstruktionen är kända i den

kyrka, som med utgångspunkt i användningen av sandstenskvadrar kanske kan dateras till 1100-talets första hälft.

Ett romanskt torn tillbyggdes senare i väster. Tornet revs vid ombyggnaden 1860-61, och är nu endast känt från generalguvernör Gustav Otto Stenbocks kyrkoberskrivning 1674, en kyrkoberskrivning från 1830, en perspektivskiss av kyrkan från norr och söder, som bör kunna dateras till c:a 1820-39, korta omnämnande i sockenstämmeprotokollen årtionden före rivningen, en beskrivning av domkyrkoarkitekten Carl Georg Brunius 1845 och en uppmätning från 1858 (26).

I beskrivningen från 1674 upplyses, att tornet var uppfört av "mursteen". Brunius skrev 1845: "Ett fyrkantigt ganska smalt torn höjer sig med en spira i väster. Detta torn, som består af tegelsten, är yngre än kyrkan." Och "Tornets nedersta afdelning har en stor rundbågig öppning åt kyrkan och ett tunnvalv med vederlag i norr och söder". Därimot skrev C Kurcks i artikeln "Om kalktuffen vid Benestad" (1901) följande: "I Benestad och St Köpinge vore de ursprungliga tornen uppbyggda utslutande av kalktuff" (27).

Tornet var att döma av perspektivskissen ungefär kvadratisk och betydligt smalare än långhuset. Bredden i nord-syd var c:a 4,6 m, längden kan endast antas till omkring detsamma, höjden c:a 11,2 m med spiran från 1600-talet c:a 28,6 m högt. Bredden under tornvalvet beskrivs 1830 som 4 alen 21 tum, vilket motsvarar c:a 2,9 m.

Materialet, antingen kalktuff eller tegel, tornbågen och tunnvalvet kan datera det sekundära tornet till 1200-talet, kanske samma tid som ombyggnaden av kyrkans östparti.

Tornet kan att döma efter höjden och de kända öppningarna ha haft två eller kanske tre våningar. Nederst ett tornrum, där det 1858 fanns ett modernt fönster i väster. Tornbågen var vid denna tidpunkt spetsig, c:a 4,7 m hög och 2,6 m bred och kan således ha gjorts om under gotiken. En eventuell mellanvåning hade en liten ljusglugg i väster. Klockvåningen hade tre stora ljudöppning i respektive norr, väster och söder. De har kanske alla, som det bäst kända i väster, haft en spetsbågig öppning i en rund- eller stickbågig blindering och kan således ha ändrats under gotiken. Ljudöppningen i väster var i blinderingen c:a 1,6 m högt och c:a 1,1 m brett. På samma våning fanns också en rundbågig öppning in till kyrkans vind, c:a 1,8 m hög och 0,6 m bred. Hur förbindelsen mellan tornets våningar var utformad, är okänt. Omedelbart under spiran fanns slutligen i norr två stora bomhål. Tornet har tillsynes inte haft sockel eller gesims.

En ny östavs slutning med absid, kor och 1 travé med ett bredare långhus tillfogades till det romanska långhuset vid en senromansk ombyggnad. Avsikten bör ha varit att ersätta den första stenkyrkan fullständigt med en ny och betydligt större kyrka. Byggnationen avbröts emellertid efter påbörjandet av det nya långhuset, så att kyrkan idag står med en ovanlig planform (28).

Absiden är utvändigt c:a 7,3 m bred i norr-söder, c:a 4,1 m lång och 5,1-5,7 hög. Koret är c:a 7,75-7,85 m brett, 5,57 m långt och c:a 5,4-5,6 m högt. Slutligen är första travén i långhuset 9,92-9,94 m brett i norr-söder, 6,58 m långt och c:a 5,8-6,0 m högt. Murtjockleken i absiden är 90 cm, i tribunbågen 92-93 cm, i korets sidomurar 93-96 cm, i triumfbågen 95-97 cm och i långhusets sidomurar 100-104 cm. Absiden är så-

ledes endast lite smalare än koret, medan korets yttermurar ligger i flykt med långhusets innerväggar.

De senromanska byggnadsdelarna är uppförda i Komstakalksten i jämna skift c:a 3-13 cm högt med sparsam användning av tegel. Då kyrkan är vitputsad, är materialet endast synligt över valven. Tegel iakttogs vid restaureringen 1968-69 i det ursprungliga absidfönstret och i tribunbågens kragband (29). Tegel är också synligt på vinden i absidens valv och på enstaka ställen i sidomurarna. Hela den senromanska ombyggnaden har en sockel, som det äldre långhuset, men saknar en markerad gesims.

Koret har haft en prästdörr i sydmuren nära triumfbågen. Dörren är nu tillmurad, men är markerad invändigt och antydes utvändigt av ett "uppehåll" i sockeln. Portalen var rundbågig c:a 2,35 m hög och c:a 0,9 m bred. Den tillmurades senast på 1300-talets första hälft, då valvpilastrarna i korets sydvästhörn delvist täcker öppningen.

Ett ursprungligt fönster återöppnades längst i öster i absiden vid restaureringen 1968. Fönstret är rundbågigt med dubbelsmygar med själva ljusöppningen närmast yttersidan. Det är invändigt 128 cm högt och 81 cm brett samt i ljusöppningen 76 cm högt och 33 cm brett. Smygen var putsad och tegel hade använts i själva ljusöppningen. Rester av ett blyspröjsat fönster hittades, vilket nu finns på Lunds Universitets Historiska Museum och mellan detta och ytterväggen satt ännu delar av ett järngaller (30). Absiden kan ha haft motsvarande fönster på båda sidor av detta, alltså i allt tre senromanska fönster, som är kända från samtidiga kyrkor.

Mitt i korets nordmur finns spår efter ett annat ursprungligt fönster. Det är nu igenmurat i ljusöppningen, men synligt både inne i koret och från sakristians vind som en nisch. Det är invändigt c:a 220 cm högt, c:a 110 cm brett och är här spetsbågigt. Utvändigt kan man se, att fönstret har varit rundbågigt, och under en tjock puts ses också att omfattningen har varit utförd i sandsten.

Utformningen av det ursprungliga golvet är okänt. Altaret i absiden bör undersökas igen för närmare datering. Det finns spår efter sidoaltare i norr och söder på båda sidor om triumfbågen. De bör ha upphört fungera senast vid den höggotiska valvslagningen av långhuset.

Både tribun- och triumfbågen är rundbågiga med markerade kragband. Tribunbågen är 4,32 m hög och 5,05 m bred, medan triumfbågen är 4,66 m hög och 4,73 m bred. Sistnämnda är utvidgad på sydsidan vid uppgången till predikstolen.

Absiden täcks av ett hjälmvalv av tegel murad i helsten. Kalkputs på korets sidomurar över valvet och frånvaron av puts på gavlarna, visar, att koret stod med platt tak före valvslagningen. Långhuset har antagligen också haft platt tak, då murverket är putsat. Både tribunbågs- och triumfbågs-gaveln är bevarade med de ursprungliga rektangulära öppningarna. Mellan absid och kor är öppningen 85 cm hög och 63 cm bred och mellan kor och långhus 91 cm hög och 65 cm bred.

Ombyggnaden av kyrkans östdel visar romanska former. Användningen av tegel som byggnadsmaterial och den möjliga förekomsten av tre fönster i absiden, pekar på en datering till tidigast 1100-talets sista hälft. En mera precis datering är nu möjlig med hjälp av dendrokronologin. Ursprungliga takstolsdelar över absiden har daterats till 1283+/-5 och delar över långhusets östra del till 1292+/-5, antagligen tidigare

(31).

Igångsatta ombyggnader, som aldrig fullfördes efter planerna, därför att förut-sättningarna ändrade sig under tiden, är kända i talrika exempel från alla perioder. Det är emellertid påfallande, när en romansk stenkyrka förnyas redan i romansk tid. Det pekar otvetydigt på att platsen haft en särskild betydelse, och det är rimligt att som den äldre forskningen knyta ombyggnaden till existensen av en köpinge-handelsplats in på 1200-talet. Därimot är det inte möjligt som tidigare att tolka avbrytandet av byggnationen som ett uttryck för Ystads framväxt omkring 1250 på bekostnad av denna handelsplats (32).

Den romanska dopfunten tillhör den såkallade Munkarps- eller palmetgruppen, som traditionellt har daterats till 1100-talets sista hälft. Materialet är troligtvis sandsten. Funtens höjd är c:a 85 cm. Den firsidiga skålen är 63 x 64 cm och den likaledes firsidiga foten 45 x 50 cm. Skålen är under randen dekorerad med palmetter, på sidorna finns ett bågfält med ett hjulornament och vid hörnen rundstavar ledsagade av ett repornament. Även invändigt är skålen firsidig med fals för ett lock och ett uttömningshål. Foten, som överst har ett firsidigt hål, är utformad som två plattor åtskilda från en mellanliggande rundstav av skråkanter (33).

En piscina från Stora Köpinge kyrka finns nu utställd i Lunds Universitets Historiska Museum. Den är utformad som en dekorerad cylinder, med en treklöverformad urgröpning för vattnet, som har haft avlopp genom en ränna i piscinans skaft. Piscinan har varit inmurad i en vägg eller ett altare. Materialet är sandsten. Cyldern har en diameter på c:a 26 cm, höjden är 17 cm och längden 43 cm. Den dateras i utställningen till 1100-talet (34).

Rester av ett förgyllt antemensale, likt det kända från Lyngsjö kyrka i Gärdshärad, skulle ha påträffats i Stora Köpinge kyrka enligt Erik Lundberg, men detta har varken kunnat bekräftas eller dementeras (35).

Kyrkan 1300-1550

Det romanska långhuset, det senromanska koret och 1 trave av långhuset täcktes under 1300-talets första hälft av tillsammans 4 kryssvalv. Av dessa är nu endast valvet i koret och i den mittersta travén i långhuset bevarat. Det västligaste valvet i långhuset förnyades 1860-61 tillsammans med det omgivande murverket. Det östligaste långhusvalvet, utom pilastrarna, förnyades efter ett ras på 1890-talet.

Valven vilar på överputsade tresprångiga pilastrar med markerade kragband i skiftande utformning. Ribborna i korets valv är treklöverformade nedtill och fyrkantig 1/2 sten överst, medan ribborna i de övriga valven nu överallt är fyrkantig 1/2 sten. Alla valven har rundstavar längs sköldbågarna, som är spetsiga, och gördelbågarna, som är svagt spetsiga. Korvalvet är murat i helsten på stick lätt kupiga utan överribbor, men med många utstickande tegelstenar, skvallerhål och en rund påmuring, två skift hög, överst. Vidare har valvet här en påmuring med 1/2 sten i svicklarna i nordöst och sydväst. Det mittersta valvet i långhuset är uppmurat i 1/2 stens tjocklek lätt kupigt utan överribbor, men med många utstickande tegelstenar och

en kvadratisk påmuring överst i valvhjässan. Murningstekniken är iövrigt okänd här, då detta valv i likhet med de andra är putsat på översidan.

Variationerna i utformningen av valven i respektive kor och långhus, vad gäller kragband, ribbor, tjocklek och påmuring, kan antyda olika hantverkstraditioner eller en tidsskillnad, där valvet i koret då skulle vara något äldre än valven i långhuset.

Till slut skall endast nämnas, att de förnyade valven i långhuset är uppmurade i 1/2 sten med användning av maskintegel. Sköldbågen mot tornet har dock tegel av medeltida format.

Ett vapenhus uppfördes under gotisk tid vid kyrkans sydsida utanför övergången mellan långhus och torn med ett påfallande mellanrum mellan vapenhusets nordmur och tornet. Vapenhusets placering kan antyda, att tornet är ombyggt och kanske tidigare har haft samma bredd som långhuset! Det är nu försvunnet, men känt från samma äldre beskrivningar och ritningar som det romanska tornet (36).

Vapenhuset beskrivs 1830 som 7 alen 12 tum långt och 7 alen 15 tum brett, vilket motsvarar c:a 4,45 x 4,53 m, men måtten gäller förmodligen det inre rummet. Utvändigt har vapenhuset mätt c:a 5,5 m på var led. Murhöjden och murtjockleken är okända liksom materialet. Byggnaden saknar tillsynes både sockel och gesims. I sydturen fanns en portal med en rund- eller stikbågig dörröppning innanför två spetsbågiga blinderingar och med ett inre dörranslag. På båda sidor av portalen fanns två mindre spetsbågiga ljusgluggar. Rummet täcktes av ett kryssvalv med anslutning direkt i muren, varför valvet förmodligen var ursprungligt. Gaveln var slät och utan utsmyckning och avslutades med tinnar lika de, som ännu kan iakttas på korets gavel och kanske är från samma tid. Vapenhuset revs 1860-61 vid ombyggnaden av kyrkans västdel (37).

Som nämnts tidigare kan tornbågen och ljudöppningarna i det romanska tornet ha blivit omgjorda under gotiken.

Höggotiska kalkmålningar från tiden c:a 1325-50, eller kanske tidigare, som tillhör den sk Snårestadsgruppen har utsmyckat absiden, koret och långhuset (38). De blev framtagna 1884 och 1892, hårt restaurerade och kompletterade 1900 av C F Krebs, som målade "kopior" av de försvunna bilderna i det förnyade östligaste valvet i långhuset. Nya bilder målades också i långhusets mittersta travé. Kalkmålningarna rengjordes och återrestaurerades 1968-69 av Albert Eriksson. Övermålningen togs bort, och i långhusets mittersta travé blev de ursprungliga, inte tidigare iakttagna, målningarna framtagna och restaurerade.

Absiden är utsmyckad med treenigheten med de 4 evangelisterna över en rad af apostlar. Evangelisterna och apostlarna står liksom de flesta personer i de följande scenerna med inskriftsband, där texten dock oftast har försvunnit.

På korets nordvägg skildras skapelsen med Skaparen själv, Adam, kunskapens trä och ett invigningskors. Vidare syndafallet, där Adam och Eva döljer sin nakenhet bakom ett stort blad, och Eva håller ett äpple i munnen.

Korets valv är smyckade med 4 profeter, varav en antagligen är David eller Samson och en annan Moses. Här ses också bebådelsen, Annas och Marias möte, Jesu födelse, frambärandet i templet, Jesu dop, duvor, påfåglar och drakar.

Långhusets östligaste valvtravé utsmyckades av Krebs 1900 till synes tämligen

fritt efter skisser av de försvunna bilderna. Här ses nu domedagen med Kristus på regnbågen flankerad av änglar, Jungfru Maria, Johannes Döparen, Sankt Peter och evangelisten Johannes. Här ses också Sankt Mikael som besestrar draken, väger själarna och de dödas återuppståndelse.

Långhusets mittersta valvtravé är utsmyckad med Abraham flankerad av två figurer, som kan tolkas som bilddonatörerna: I norr en klerk med tonsur, som håller en altarkalk med hostian och i söder skymtas endast huvudet och händerna på en person. Också här fanns inskriftsband. Nu kan man endast läsa över figuren i söder "AQVIVNS". I valvet ses dessutom Sankt Laurentius, Sankt Nikolaus och Johannes Döparen (39).

Inga inventarier är kända från denna tid.

Kyrkan efter 1550

Stenbocks beskrivning från 1674 ger en god överblick över Stora Köpinge kyrkas utseende en kort tid efter att Skåne blev svenskt (40). Kyrkan hade blytak, med undantag av vapenhusen, som hade "hullsteen" dvs munk- och nunnetegel, och tornet i väster, som bar en spira med ekspån som bekostats av biskopen i Lund Mads Jensen Medelfar (biskop 1630-37). Ett vapenhus fanns då vid kyrkans nordsida. Det hade platt tak, men är i övrigt okänt, också vad gäller dateringen. Vid kyrkoberivningen 1830 var det borta. Vapenhuset kan kanske gett plats för nykyrkan 1768.

Kyrkogården var 1674 omgiven av en mur i gråsten med en ingång i vart och ett av väderstrecken och med en eller flera färistar vid ingångarna. En förfallen kyrkolada av gråsten med två dörrar fanns fram till 1800-talet därtill tre kyrkohus och en smedja. Kyrkogården utvidgades 1852.

En sakristia uppfördes vid absiden och korets nordsida 1729 antagligen på initiativ av prästen i Stora Köpinge Sven Runbom (präst 1720-29), då byggnaden förutom årtalet bär hans initialer SRB i järn. Sakristian mäter c:a 6,3 - 6,5 m i nord-syd och är c:a 6,5 m bred, 3,3 m hög och murtjockleken 99-111 cm. Byggnadsmaterialet, som endast är synligt i gaveln invändigt över det platta taket, är förmodligen gråsten och kalksten i jämna skift med modern tegel i fogarna. Gaveln är slätt. Det finns ingen sockel, men en utsmyckad gesims. Man kommer in i sakristian utifrån i norr och inifrån genom en stickbågig dörr i absiden nära tribunbågen.

En korsarm eller så kallad nykyrka uppfördes 1768 vid nordsidan av långhusets östra del. Den har förutom årtalet också initialerna BCB för prästen Birger Cederberg (präst 1761-71), som kan ha tagit initiativet till uppförandet. Nykyrkan mäter c:a 7,9-8,9 m i nord-syd och är c:a 10,4 m bred. Murhöjden är c:a 5,35 m och murtjockleken 108 -115 cm. Materialet är okänt. Invändigt är rummet nu täckt av två 6-delade kryssribbvalv med 1/2 sten firsidiga ribbor med anfang direkt i muren. Valvet gjordes om 1839, men det är ovisst hur (41). Byggnaden har ingen sockel, men en gesims. Ingången är både genom en portal i nord och genom två stora rundbågiga arkader från långhuset.

På perspektivskissen av kyrkan från c:a 1820-39 ses två strävpelare vid tornet, en

upp mot hörnet i nordväst och en mot hörnet i sydväst. Deras datering är okänd. Strävpelaren i söder togs bort 1839, då den hotade vapenhusets koppartak och icke ansågs att vara till nytta för tornet. Vid samma tillfälle omtalas bomhålen under tornets spåntak, som oturligt hade blivit utvidgat (42).

Genom 1850-talet kan tornets förfall följas. Redan 1852 upphörde man med att använda den ena av tornets två klockor, då ringningen försvagade murverket. Och 1859 beskrivs tornet som lutande, bristfälligt och med sprickor. Efter uppmätningen 1858 tog församlingen initiativ till den radikala förändringen 1860-61. Vapenhuset och tornet, och därmed uppenbart också hela den västliga travén i långhuset revs ned. Ingången flyttades till ett nytt torn i väster på ungefär samma plats, men med andra mått och ett annat utseende. Kyrkan fick nya fönster, ny spira, orgelläktaren byggdes om och en ny läktare uppfördes med en ökad befolkning som motivation (43).

Det nya tornet mäter 6,0 x 6,0 i grundplanen. Höjden är c:a 15,7 m till takfoten och c:a 26 m till spirans topp. Murtjockleken är 125-126 cm. Tornet är putsat in- och utvändigt, så byggnadsmaterialet är endast synligt i östmuren över långhusets valv. Det består här af stora kluvna gråstenar med borrhål. Tornet har tre våningar, varav den nedersta är täckt av ett kryssvalv på höga pilastrar. Ribborna är fyrkantig 1/2 sten, och sköldbågarna är spetsiga utan rundstavar. Valvets ovansida är otillgängligt, så tjockleken och murningstekniken förbliver okända. Tornet är uppförd i nyromansk stil med rundbågiga tvådelade ljusöppningar och ljudöppningar. Det saknar sockel, men har en rikt utformad gesims.

Valvet i långhusets östligaste del rasade på 1890-talet och återuppbyggdes före 1900, då kalkmålningarna restaurerades och kompletterades. En värmekällare inrättades under nykyrkan 1931, och då upptäcktes de första romanska gravarna. Kyrkan restaurerades igen 1936 av Eiler Græbe och åter 1968-69, då golvet sänktes och en arkeologisk undersökning företogs. Det ursprungliga absidfönstret i öster öppnades åter, kalkmålningarna rengjordes och övermålningarna borttogs delvis. Orgelläktaren avlägsnades tillsammans med "drängläktaren" i nykyrkan, så att orgeln kunde flyttas hit.

Bland kyrkans rika inventarier kan nämnas orgelläktaren från 1595 (avlägsnad), predikstolen från 1597, baldakinaltaret från 1610, den lilla klockan från 1611, dopfatet 1622, signet 1628, sockenbudskalken från 1631, ett dopfuntslock, malmljus-kronor, en mässkrud 1737, storklockan 1753(?) omstöpt 1817 och igen 1954, uppgången till predikstolen 1776, ett oblatskrin 1787 och orgeln från 1894 ombyggd 1951.

Takkonstruktionen

Takstolen kan i stor utsträckning dateras till medeltiden. Över absiden finns 12 sparrar av ek med en murrem sammansatt av krumvuxna grenar. En ankarbjälke är fastmurad primärt i hjälmvalvet. Konstruktionen måste anses som samtidig med den senromanska ombyggnaden.

Över koret finns 5 sparrar från en nyare tid med undantag av de övre hanbanden i

ek, som är sekundärt använda spärrar. Över den östliga breda travén i långhuset finns 5 spärrar av ek med två lag hanband och krysssträvor.

I den västliga smalare delen av långhuset finns 12 spärrar, av vilka de 4 längst i väster är i av fur från ombyggnaden 1860-61. De övriga som huvudsakligen är av ek har ett lag hanband och krysssträvor.

Takstolarna har ursprungligen varit avsedda för ett plant trätak. Krysssträvorna har tillkommit i samband med valvslagningen då bindbjälkarna kapades av för att ge plats åt valven

Ett antal dendrokronologiska prover har tagits över absiden och långhuset i de delar, som utförts i ek. Över absiden blev ankarbjälken daterat till 1280+/-5, två delar av murremmen till *e* 1273 och 1287+/-5 och en tass till *e* 1275+/-5. Över den östligsta travéen i långhuset kunde 6 prov, alla tagna i sparrarna, dateras. Två sparrar i söder kunde dateras till respektive *e* 1227 och *e* 1248. Och i norr kunde 4 sparrar dateras till *e* 1280+/-5, *e* 1276+/-5, *e* 1276 +/-5 och 1292+/-5. 4 prover kunde dateras över långhusets mittersta del. Tre spärrar i nordsidan kunde dateras till omkring 1418?, 1418+5/-1 och 1419+/-5. Och en tass i norr kunde dateras till 1429+/-5. Takstolen har reparerats, som bitarna av fur visar, men dateringarna bör kunna representera takstolen i sin helhet över det romanska långhuset, som således tycks ha förnyats c:a 1417-34, väl att märka ett antal år efter valvets uppförande (44).

Noter

- 1 Schück 1926 s 145-150, Lundberg 1940 s 124, Cinthio 1975 - de övriga platserna är Köpinge vid Helsingborg, Löddeköpinge, Hököpinge, Kyrko- och Dalköpinge utanför Trelleborg samt Elleköpinge och Gärd's Köpinge nära Åhus.
- 2 Callmer 1984 s 69-71
- 3 Tesch m fl 1980 s 22, 35-37, 1983b s 29-30, 35, 73-93
- 4 Lantmäterikarta för Stora Köpinge akt 53 från 1768-71 med en förenklat plan av kyrkan
- 5 Jacobsen & Moltke 1941-42 text sp 384-385
- 6 DD 2:8 nr 402 och 403
- 7 DD 2:12 nr 107
- 8 DD 3:3 nr 49
- 9 ÆDA III s 336 och Test s 167
- 10 DBM 2 nr 4143 tilläg
- 11 LSL II s 310-313
- 12 Skansjö 1988 s 55 f
- 13 "Undersökning av medeltida stenkista å St Köpinge kyrkogård, Herrestads härad, Malmöhus län. December 1929" - rapport av B M Vifot daterad 3 februari 1930 i LUHM
- 14 "Undersökning av sannolikt medeltida gravar i St. Köpinge, Herrestads hd, Malmöhus län. Augusti 1931" - rapport av B M Vifot daterad 19 augusti 1931 i LUHM - gravarna anses här för äldre än den romanska stenkyrkan

- 15 Undersökningen är kort presenterad i Gustafsson & Redin 1969 och är mera detaljerat beskriven i "Rapport över en arkeologisk undersökning i Stora Köpinge, Skåne, under tiden 29/1 - 25/2 1969" av Lars Redin daterad 1 juli 1969 i LUHM - här finns också fynden under inv nr 29279.
- 16 Keramiken är daterad av Mats Larsson och Mac Svensson vid LUHM november 1987 - bearbetad flinta finns varken bland fynden eller omtalad i rapporten.
- 17 Enligt obekräftade rykten skall rester av en träkyrka ha påträffats omkring 1945 vid dräneringsarbeten på den nya kyrkogården c:a 200 m söder om den romanska stenkyrkan, jfr Tesch 1983b s 92. Kan ryktet ha sin upprinnelse i en stenläggning, som enligt foton och en anonym och odaterad (1950?) skiss i LUHM's arkiv, framgrävdes på denna kyrkogård?
- 18 Rydbeck 1936 s 67-68 använder de stensatta gravarna norr om den romanska kyrkan som ett indicium för existensen av en äldre träkyrka längre norr ut på kyrkogården, men utgrävningen 1969 påvisade motsvarande gravar både öster och söder om den äldsta romanska stenkyrkan.
- 19 Mynten er publicerade i Malmer 1975 s 181 och finns registrerade i Myntkabinettet på LUHM under inv nr P32:1215-1281 - de är dessvärre platsbestämda i fält av varierande storlek, varför det inte är möjligt att presentera en spridningskarta.
- 20 Lundberg 1940 s 124 - se också Gustafsson & Redin 1969
- 21 Anshelm 1947 s 630 - senast har Bo Israelsson, som refererat i Zetterberg 1987, hävdad på tvivelaktigt underlag, att koret med absiden är äldst.
- 22 Korets hörn i sydväst och det bredare långhusets hörn i sydöst är inte i förband, men är överputsade med samma kalkputs.
- 23 Övergången från användandet av sandsten i den äldre kyrkan till kalksten i den senromanska ombyggnaden visar också på en allmän kronologisk utveckling, som kan iakttas i kyrkor som Borrie, Bjäresjö och Stora Herrestad: Sundnér 1986 s 203, 206-207.
- 24 Materialet är tidigare beskrivet som gråsten i Lunds stift matrikel 1955 s 150 och som tuf i Redins utgrävningsrapport 1969.
- 25 Uppmätningen av arkitekten G W Klein i Malmö 1858 K 203:1 i RA - ett exemplar finns också i LLA, men kunde inte återfinnas här november 1987 - uppmätningen omnämndes i
Sockenstämmeprotokollen 7 febr 1858 i Stora Köpinge kyrkoarkiv K I:3 i LLA.
- 26 Stenbocks kyrkobeskrivning 13 mars 1674 i Stora Köpinge kyrkyarkiv i L I:1 i LLA och beskrivningen 18 sept 1830 i Lund domkapitels arkiv F II ja 45 i LLA. Skissen finns i Collectio Rönbeckiana 13:3 s 168 i LUB. Den är anonym och utan årtal. Skissen visar emellertid tydligt en strävpelare vid tornets sydsida, som togs bort i 1839 jfr note 42, och samlingen överfördes till LUB ved prosten Carl Sonnberg Rönbecks död 1841, så den bör ha tillkommit i årtionden innan 1839. Sockenstämmeprotokollen för 29 sept 1839, 8 febr och 1 aug 1852 i Stora Köpinge kyrkoarkiv K I:1-2 i LLA samt 14 januari, 19 mars och 19 november 1859 i samma arkiv K I:3. Angående uppmätningen 1858 se not 25
- 27 Kurck 1901 s 4 - Tornet i Benestad är opförd av marksten och från senmedeltiden

ifölje iakttagelser av Barbro Sundnér mars 1990

28 En utgrävning på kyrkogården utanför det romanska långhusets sydmur bör kunna visa, om fundament har varit utlagda för arbetets fortsättande.

29 Skrivelse från Carin Bunte daterad 7 november 1969 i SHF om tegel i absidfönstret och tribunbågens kragband.

30 Skrivelse från Evald Gustafsson daterad 15 januari 1970 i SHF om rester av spröjsade blyfönster

31 Wienberg 1988, Sjömar & Storsletten & Sundnér 1990 s 17f (manus)

32 Lundberg 1940 s 124, 280 - se även Tesch 1983b s 92-93. Det första säkra urbaniseringskriterium för Ystad är grundandet av franciskanklostret 1258(?): Tesch 1983a, s 12, 62-63.

33 Tynell 1913-21 s 2, 54, 151, Rydbeck 1936 s 303-304.

34 LUHM inv nr 18617 - En piscina med en annan utformning av cylindern är inmurad i Lunds domkyrkas krypta i det sydliga sidokapellet, som invigdes 1131. Den är enligt Erik Cinthio (november 1987) troligtvis primär i detta murverk.

35 Lundberg 1940 s 280

36 Se not 25 och 26 dock inte nämnda tider i sockenstämmeprotokollen.

37 Sockenstämmeprotokoll 19 november 1859 i Stora Köpinge kyrkoarkiv K I:3 i LLA

38 Kalkmålningarna är här beskrivna efter Banning 1976 III s 108-113 samt Banning 1984 s 57-58 - se också Haastrup 1989

39 Valv- och takkonstruktionen kan tyda på att målningarna i denna travé är senare än de övriga iflg Barbro Sundnér

40 Stenbocks kyrkobeskrivning 13 mars 1674 i Stora Köpinge kyrkoarkiv K I:1-2 i LLA

41 Sockenstämmeprotokoll 29 sep 1839 i Stora Köpinge kyrkorarkiv K I:1-2 i LLA

42 Skiss i Collectio Rönbeckiana 13:3 s 168 i LUB samt sockenstämmeprotokoll 26 maj, 30 maj och 29 sept 1839 i Stora Köpinge kyrkoarkiv i K I:1-2 i LLA

43 Sockenstämmeprotokoll 8 febr och 1 aug 1852 i Stora Köpinge kyrkoarkiv K I:1-2 i LLA, 7 febr 1858, 14 jan, 19 mars och 19 nov 1859 samt 16 juni 1861 i samma arkiv K I:3.

44 Sammanlagt togs 30 dendrokronologiska prov i Stora Köpinge kyrka oktober 1986 av Thomas Bartholin och Stefan Kriig, Lund, nämligen 6 över absiden, 11 över långhusets östligaste travé och 13 över den mittersta travén: Nr 10193-10222 jfr not 31